

MARZENNA MAGDA-ADAMOWICZ

INTERDYSCYPLINARNOŚĆ WARTOŚCI I ICH ZNACZENIE W WYCHOWANIU DZIECI

WPROWADZENIE

Czasy współczesne charakteryzuje błyskawiczny postęp technologiczny i globalizacja, co sprzyja poszukiwaniu wartości istotnych dla wychowania młodego pokolenia. Wartości nie posiadają jednoznacznej definicji, są bowiem nacechowane subiektywizmem i dowolnością. Można je nam narzucać, jednak od nas zależy ich uznanie i zinterioryzowanie. Ta swoistego rodzaju „wolność” w doborze wartości może rodzić różnego rodzaju zastrzeżenia i wątpliwości. Im większa wolność w danym obszarze, tym wzrasta potrzeba świadomości wyboru. Bez wątplenia każdy z nas mniej lub bardziej świadomie przekazuje pewne wartości, działając zgodnie z określoną hierarchią wartości. Człowiek nieustannie dokonuje wyborów, nieustannie podejmuje decyzje, często nie uświadamiając sobie wartości, które nim kierują. Ze względu na złożoność zagadnienia „wartość” nie są one formułowane w sposób jednoznaczny. Wiele dyscyplin podejmuje problematykę wartości z własnego specyficznego punktu widzenia, co zostanie w zarysie tutaj przestudiowane.

Dr hab. MARZENNA MAGDA-ADAMOWICZ, prof. UZ – Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej, Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Zielonogórski; adres do korespondencji: Al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra, Kampus B, Budynek A-16; e-mail: M.Magda-Adamowicz@wpps.uz.zgora.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1971-1155>.

1. ISTOTA WARTOŚCI W FILOZOFII

Termin „wartość” (łac. *valor*) pochodzi od czasownika być wartościowym, mieć znaczenie (*valere*) (Błasiak, 2009, s. 19). Pojęcie to jako zagadnienie pojawiło się w literaturze dopiero w latach sześćdziesiątych XIX wieku i zostało wprowadzone do nauki przez Rudolfa H. Lotzego (Błasiak, 2009, s. 54). Nie oznacza to jednak, że we wcześniejszych okresach nie mówiono o wartościach. Często w języku filozoficznym posługiwano się terminami synonimicznymi, takimi jak: cel, doskonałość, norma, dobro (z łac. *Bonum*), a jeszcze wcześniej Platon nazwał wartości *ideam* (Błasiak, 2009, s. 19). Tematyka wartości leży u podstaw filozofii, bowiem: „Wszyscy wielcy myśliciele – począwszy od Platona czy Arystotelesa poprzez myślicieli późniejszych okresów – byli filozofami wartości” (Błasiak, 2009, s. 14). To właśnie od filozofów przedstawicieli nauk humanistycznych przejęli pojęcie „wartość”.

Do jednej z najstarszych dyscyplin naukowych należy filozofia, z tego powodu to właśnie w jej obrębie odnajdujemy pierwsze próby spojrzenia na problematykę wartości. „Przyjmuje się, że myśl aksjologiczna narodziła się w starożytnej Grecji, na przełomie VII i VI wieku p.n.e. (Ostrowska, 2006, s. 382). Wartości są więc niejako wpisane w istotę filozofii, stanowiąc jeden z głównych przedmiotów i obszarów jej badań.

Przyjmuje się, że pierwszej próbie definiowania wartości i cnót moralnych, w kategoriach wiedzy obiektywnej, podjął się Sokrates. W tym aspekcie filozof odrzucił ludzki subiektywizm oraz społeczny stan świadomości. Można powiedzieć, że jako pierwszy wskazał na wartości jako prawdy obiektywne, a więc istniejące niezależnie od ludzkich podglądów. Znaczna część filozofów starożytności poświęcała swoją uwagę ontologii, tj. filozofii bytu. Dlatego też Platon, w swoim dziele „Państwo”, uznał ideę dobra, od której zależą inne cnoty ludzkie, za najbardziej wartościową. Kolejno św. Augustyn oraz św. Tomasz z Akwinu definiowali wartości jako „dobro godziwe i obiektywne [...] oparte jest na rozumnej naturze człowieka” (Ostrowska, 2006, s. 17). Ta teza była rozwijana do XIV wieku, panując przez całe średniowiecze. W przeciwieństwie do wcześniejszych filozofów Kant uważał, że „wartości i zasad moralnych nie da się wydedukować z bytu ze względu na wolność człowieka oraz zarówno wolność prowadzi do wartości, jak i odwrotnie – wartości prowadzą do wolności” (Ostrowska, 2006, s. 17).

Do rewolucji w rozważaniach o wartościach doszło dzięki prekursorom filozofii nowożytnej, do których należeli: Rudolf Herman Lotze, Friedrich Wilhelm Nietzsche oraz Franz Brentano (Błasiak, 2009). Byli oni zwolennikami

subiektywistycznej koncepcji wartości, której źródłem poznawania wartości była intuicja i/lub uczucie, a nie intelekt. R. H. Lotze twierdził, że „wartości nie posiadają istnienia realnego, lecz posiadają znaczenie. Istnieją tylko w odniesieniu do człowieka, który ich nie poznaje, lecz je sam tworzy” (Ostrowska, 2006, s. 17). Zgodnie z tym założeniem, wartości są wynikiem mniej lub bardziej świadomej działalności człowieka. Tam, gdzie nie ma człowieka, nie ma też wartości. Zatem wartość staje się pewną cechą, określeniem. Podobne stanowisko reprezentował „przedstawiciel filozofii fenomenologicznej” (Błasiak, 2009, s. 17), polski filozof, Roman Ingarden. Mimo iż wartości mają charakter subiektywny, w jego przekonaniu wartości są obiektywne oraz mają złożoną materię. Również Max Scheler twierdził, że wartości mają charakter obiektywny i istnieją one „w sposób idealny”, stawiając człowiekowi „wymagania, dzięki istnieniu w nim pewnego przymusu wewnętrznego. Działa on na rzecz tego, co uznaje za dobre” (Denek, 1998, s. 19).

Na początku XX wieku „filozoficzną refleksję nad wartościami” określano terminem „aksjologii”, jak i „filozofią wartości” (Denek, 1998, s. 19). Rozpowszechniona została głównie za sprawą przedstawicieli „neokantyzmu i fenomenologii” (Ostrowska, 2006, s. 392). Próbą definicji tego pojęcia zajęli się m.in. Winfried Brugger, Max Scheler, Mieczysław Albert Krąpiec, Wojciech Chudy, Maria Gołaszewska, którzy przyjmowali, że wartości są bytem oznaczającym i zawierającym pewną doskonałość, a przez to wzbudzającym pragnienie posiadania go (Błasiak, 2009, s. 20). Zarówno wartości, jak i życie każdego człowieka jawią się w sposób niepowtarzalny. Ile bytów ludzkich, tyle sposobów rozumienia wartości i patrzenia na nie.

Popularną współcześnie klasyfikację oraz hierarchizację wartości sformułował niemiecki filozof, M. Scheler, który wyróżnił wartości: hedonistyczne (przyjemnościowe), utylitarne (cywilizacyjne), witalne (wartości życia), duchowe (wśród których znaleźć można wartości estetyczne, porządku prawnego i poznawcze albo prawdy), religijne. W podobnym nurcie wartości przedstawił polski filozof Roman Ingarden, wyróżniając wartości witalne (związane również z wartościami utylitarnymi), kulturowe (w które wpisują się wartości poznawcze, estetyczne, społeczne) oraz moralne (Błasiak, 2009, s. 66). Kolejnym filozofem, którego klasyfikacja oraz hierarchizacja wpisuje się w koncepcję M. Schelera był Józef Tischner, według którego najniższe miejsce w klasyfikacji wartości zajmują hedonistyczne, następnie są witalne, duchowe oraz święte.

2. WARTOŚCI W DEBACIE PSYCHOLOGICZNEJ

Badaniami nad problematyką wartości zajmuje się również psychologia, której podmiotem zainteresowania jest sam człowiek oraz wartości obecne w jego życiu. Psychologię interesuje przede wszystkim znaczenie i wpływ wartości na zachowanie jednostki i ich rola. Psycholog zajmujący się wartościami skupia się na procesie wartościowania, jego warunkach, urzeczywistnianiu wartości przez ludzi, poziomie ich uświadomienia i odkrywania oraz procesie „przypisywania osobom, zdarzeniom i rzeczom poziomu integracji z wartościami” (Błasiak, 2009, s. 32). Stanowią one także kryterium, wobec którego jednostka wartościuje zarówno samą siebie, innych, jak i otaczającą ją rzeczywistość. Psychologowie poznając i chcąc zrozumieć świat wartości człowieka próbują wyjaśnić jego zachowanie. Mimo że jest wiele czynników składających się na zachowania jednostki, to zdecydowanie istotny jest przyjęty system wartości. Percepcja wartości decyduje o uznawaniu czegoś za „dobro” lub za „zło”. Wartości, z punktu widzenia psychologii, uosabiają to, co dla każdego z nas jest istotne i tworzą fundamentalne zasady, według których funkcjonuje człowiek. Na sposób rozumienia, definiowania, badania wartości w psychologii, mieli wpływ m.in. Abraham Maslow, Gordon Allport, Milton Rokeach, Shalom H. Schwartz. Charakterystyczną i zauważalną tendencją w psychologii w odniesieniu do wartości jest ich redukcja „do sfery subiektywnych potrzeb jednostki” i „do przeżyć psychicznych” (Denek, 1998, s. 25-26). Utożsamiane są one z tym, „co jest ważne dla istnienia, aktywności i rozwoju człowieka w różnych okresach jego życia” oraz z tym, co jednostka uważa za „ważne godne pożądanego i/lub osiągnięcia” (Gnitecki, 1999, s. 97). Wartości mają indywidualne znaczenie dla człowieka i nie są rozpatrywane w odniesieniu do społeczeństwa i „dobra wspólnego”. Stanowiskiem wpisującym się w ten rodzaj myślenia jest idea relatywizmu aksjologicznego, który przyjmuje, że „wszelkie wartości mają charakter zmienny, względny, co oznacza, że zawsze są wartościami tylko dla kogoś lub ze względu na coś” (Ostrowska, 2006, s. 402). Reprezentant psychologii humanistycznej – Abraham Maslow – przyjmował, że jednostka ludzka, chcąc funkcjonować w społeczeństwie, musi dokonywać wyborów również w sferze wartości. Twierdził, że zarówno potrzeby, jak i wartości są hierarchicznie strukturalizowane począwszy od tych podstawowych do ostatecznych, które wyrażają się w samoaktualizacji. Dopiero osiągnięcie wartości podstawowych może zaktywizować potrzebę dążenia do wartości wyżej sytuowanych. Podobne stanowisko do Maslowa reprezentuje Alexius Meinong, według którego wartości wywołują pozytywne uczucia,

rozwijają osobowość. Psychologia ujmuje je jako „potrzeby, przekonania, przeżycia, pożądanie, przeświadczenie, wyobrażenie, pozytywne emocje itp.” (Ostrowska, 2006, s. 402).

Jedną z cech konstytutywnych wartości – zdaniem S. H. Schwartz’a i M. Rokeacha – jest ich hierarchiczność. Człowiek układa swoje wartości na continuum od nieistotnych do bardzo ważnych dla niego. Niniejsza hierarchiczność nie wynika z określonych postaw, przekonań czy stanowisk. Moc i układ konkretnych wartości precyzuje sama jednostka. Wartości nie są jednorodną klasą, można bowiem wyróżnić wartości dotyczące najważniejszych celów egzystencjalnych (tzw. wartości ostateczne) i inne, np. prymitywne i skrajnie egoistyczne (tj. wartości instrumentalne) (Brzozowska, 2002, s. 28). W realnym życiu ludzie też faworyzują pewne wartości nie uwzględniając innych, co bywa chwilowe a nie na stałe. System wartości człowieka podlega systematycznym zmianom w wyniku jego decyzji (Brzozowska, 2002, s. 23). Z punktu widzenia psychologii nie jest ważna każda wartość z osobna, lecz różnice zachodzące między nimi (Brzozowska, 2002, s. 23). Dla człowieka wartości są centralne wobec pojęcia „ja” (self-concept). Niniejsze decyduje o tym, że uznawane przez podmiot wartości będą miały wpływ na poczucie własnej wartości. Podejmowane wartości będą decydowały o naszych postawach w konkretnych sytuacjach, co warunkuje nasze zachowania. Mimo że względnie stałe są cechy osobowości, to podmiot może często zmieniać wartości oraz ich hierarchie w swoim życiu. Takie systematyczne przekładanie jednych wartości nad inne jest właściwością osobowości danego człowieka (Brzozowska, 2002). Wartość przestaje być wartością w momencie sfinalizowania jej w życiu jednostki.

Wiek XX i XXI przynoszą zgoła podobne rozumienie wartości, która nadal jest określana „obiektem niezrealizowanej potrzeby, tym co powinno być przyswojone i jest nim tak długo, dopóki cel nie zostanie osiągnięty” (Szymański, 2012, s. 19).

3. SOCJOLOGICZNY PUNKT WIDZENIA NA WARTOŚCI

Kolejną dyscypliną naukową poruszającą kwestie wartości jest socjologia, która bada człowieka w kontekście życia społecznego. Z tych względów wartości są bardzo związane trzema głównymi kategoriami socjologicznymi: społeczeństwem, kulturą i osobowością (Szymański, 2012, s. 36). Wartości nie są *stricto* indywidualne, lecz dane jednostce, niejako w „scenie życia społecznego” (Szymański, 2012, s. 37). Przynależność do tej czy innej grupy warunkuje

„sposób myślenia, odczuwania i reakcji” (Błasiak, 2009, s. 37) człowieka na konkretne wartości. Za sprawą społeczeństwa konstruowane są kodeksy postępowania, systemy wartości oraz ich hierarchie (Błasiak, 2009, s. 40). Zatem źródłem wartości jest pochodzenie społeczne i przynależność klasowa jednostki.

Wartości – zdaniem socjologa Floriana Znanieckiego – determinują przeżycia psychiczne i działania człowieka oraz członków grupy społecznej (Błasiak, 2009, s. 40). Socjologowie interesują się wartościami, ponieważ regulują społeczne zachowania, postawy, zwyczaje, obrzędy, normy prawne i wychowawcze, przekonania (Błasiak, 2009, s. 40). Wartości ukierunkowują postępowanie człowieka i nim się urzeczywistniają. Socjolog – zdaniem Jana Mariańskiego – nie zajmuje się naturą, prawdziwością i fałszywością wartości. Może jednak „stwierdzić ich istnienie i działanie w życiu człowieka, może interpretować i wyjaśniać zjawiska moralne w świetle” i ich porządek (Błasiak, 2009, s. 41). Tę hierarchię wartości – według Howarda Beckera – konstruuje określona grupa społeczna, do której jednostka może (lub też nie) się zastosować. Natomiast proces powstawania, kształtowania się wartości jest rezultatem historycznych, społeczno-kulturowych przemian. Dlatego też przyjmuje się, że „wartości mają charakter historycznie zmienny i kulturowo relatywny” ulegają nieustannym przemianom i modyfikacjom, „zależą od całokształtu stosunków społecznych” i mają charakter obiektywny (Błasiak, 2009, s. 41). Zaś Norman Goodman wskazał, że „wartości są abstrakcyjnymi pojęciami mówiącymi o tym, co społeczeństwo uważa za dobre, słuszne i pożądane” (Goodman, 1997, s. 40).

Mimo odmiennego formułowania pewnych kwestii, dają się one sprowadzić do wspólnej idei, zamysłu. Polski socjolog, Stanisław Ossowski, wyróżnia wartości uznawane i odczuwane, podobnie czyni Antonina Kłoskowska, pogłębiając tę klasyfikację o wartości realizowane. Pierwsze z nich należą niejako do społeczeństwa, jako ogółu, są „własnością środowiska społecznego, a równocześnie elementem norm jego postępowania” (Goodman, 1997, s. 36). Te drugie natomiast dotyczą jednostki indywidualnie, „są częścią immanentną ich osobowości” (Goodman, 1997, s. 36). W tego typu podział wpisuje się Ervin Staub dzieląc wartości na indywidualne (np. zdrowie) i społeczne (np. przyjaźń czy pokój) (Łobocki, 2006, s. 102). Twórcą podobnej w swej istocie klasyfikacji jest polski socjolog Janusz Sztumski. Wyróżnia on wartości podstawowe (właściwe dla danego systemu społecznego), w których można dopatrywać się podobieństwa z wartościami uznawanymi czy społecznymi, obecnymi w poprzednich klasyfikacjach. Sztumski wyróżnia także wartości indywidualne, które również odnajdują swoje miejsce w poprzednich klasyfikacjach. Do ostatniej z kategorii wartości, pogłębiającej powyższe podziały, należą wartości

wtórne, które, jak wskazuje badacz, wynikają z podstawowych, mogą być ich rozwinięciem lub konkretyzacją (Denek, 1998, s. 36). Socjologowie w swoich klasyfikacjach wartości wyraźnie zwracają uwagę na społeczeństwo i indywidualność jednostki.

Patrząc na socjologiczny punkt widzenia wartości, mamy do czynienia ze swoistą jednorodnością w postrzeganiu, definiowaniu i rozumieniu wartości, mimo istnienia pewnych różnic i spornych obszarów. Wiele kwestii i ogólnych teorii zmierza w podobnym kierunku. Nie ulega wątpliwości, iż podstawą rozważań jest tu zestawienie wartości ze społeczeństwem, są one płaszczyzną porównywania siebie z innymi oraz atrybutem grupy – odzwierciedlają jej cele, dzięki czemu zespół przybiera właściwy kształt, tworzy swoją tożsamość i buduje autonomię. Tego typu interpretacja w jakiejś części odbiera jednostce prawo do całkowicie samodzielnego poszukiwania wartości w świecie, a także zapobiega powstawaniu różnego typu aberracji i uleganiu zgubnym wpływom.

4. KULTURA A WARTOŚCI

Kolejną sferą nierozdzielnie związaną z problematyką wartości jest kultura. Pojęcie to – podobnie jak wartości – nie posiada jednoznacznej i klarownej definicji. Sam termin „kultura” pochodzi od łacińskiego słowa *colere* i oznacza pielęgnowanie, kształcenie. W języku potocznym kultura odznacza całokształt dorobku społeczeństwa w kontekście materialnym i duchowym oraz jest określana jako „rezultat zbiorowej działalności” (Nowak, 2008, s. 215). Kultura, zwłaszcza ta mocno zakorzeniona w świadomości i w sposobie działania danych społeczeństw, jest wręcz „dziedziczna”, czyli przekazywana z pokolenia na pokolenie w procesie wychowania, inkulturacji i szeroko rozumianej edukacji. Jak zauważa Marian Nowak jednostka musi zarówno nauczyć się kulturalnego sposobu życia, jak i poznać kulturę (2008, s. 215). Jest to więc proces zależnościowy, stanowiący akt wyboru dokonywany przez nas i w stosunku do kogoś. Kultura jest nieodłącznym elementem każdego z nas, człowiek bowiem „żyje zawsze w pewnej kulturze, jest istotą nie tylko społeczną, lecz także kulturalną” (Nowak, 2008, s. 215). Mimo wielu, często wykluczających się koncepcji kultury można zauważyć pewne istotne, zwykle wyliczane jej cechy, jakimi są wskazywane m.in. przez Wojciecha Srózewskiego: obiektywność, historyczność i aksjologiczność. Świat kultury i wartości są ze sobą niezwykle skorelowane. Często konkretne wartości stanowią o kulturze, jak i kultura ob staje za wartościami. Zdaniem Bogdana Nawroczyńskiego „cała kultura nastawiona jest na świat wartości”, a czynnością kulturową jest ta, „która zmierza do osiągnięcia wartości”

(Pasterniak-Kobyłecka, 1998, s. 15). Za przyczynę pojawienia się wartości uznaje się jednostkowe ich wyznawanie, upowszechnianie i w konsekwencji utrwalanie w konkretnej kulturze (Lipiec, 2001, s. 23). A zatem można powiedzieć, że tworzenie kultury jest procesem o charakterze indukcyjnym, na podstawie poszczególnych przypadków, wyprowadzonych z nich konkluzji i stanowisk dochodzimy do prawd, wartości ogólnych, służących grupom, społeczności i ludzkości.

Definicje wartości o konotacjach kulturowych eksponują przede wszystkim ich miejsce i znaczenie w kreowaniu i rozwijaniu kultury społeczeństwa (Szymański, 2012, s. 20). Wartości mogą być, m.in. ujmowane jako: powszechnie akceptowane sądy egzystencjalno-normatywne; rozpowszechnione w społeczeństwie przekonania określające godne pożądanie poglądy i zachowania członków społeczności oraz przekonania na temat systemu norm, uważanego za godny pożądanego danego społeczeństwa (Szymański, 2012, s. 20).

Twórcą kultury jest więc człowiek, który konstruuje w granicach swoich możliwości obiekty wartościowe. Natomiast kultura to wartość, której jednym z głównych składników jest sztuka, oddziałująca na człowieka jako nośnik wartości. Jest utożsamiana z wartością najwyższą, jako narzędzie naprawcze świata, jako instrument, czyniący ten świat doskonalszym (Elzenberg, 1994, s. 219). Kultura zmienia człowieka, a za jego pośrednictwem świat, w kierunku coraz wyższych wartości. W kulturę wpisują się wartości, przyjmujące charakter wyraźnie obiektywny i absolutny, ich realizację uznaje się za najważniejszą powinność, zadanie, cel, a nawet powołanie człowieka (Elzenberg, 1994). Są one w sposób nierozzerwalny połączone z kulturą, ponieważ ona bez wartości nie istnieje. Wytwory kultury są rezultatem świadomej i celowej działalności człowieka oraz nośnikami wartości dodatnich, kultura bowiem wychowuje i działa przez wartości. Myśląc o człowieku kultury nie bez przyczyny wyobrażamy sobie człowieka dobrze wychowanego, o nienagannym zachowaniu i moralnej wrażliwości. Należy jednak zauważyć, że ludzie żyjący w różnych kulturach odbierają i wartościują problemy na podstawie różnych założeń. Wartości kulturowe są społecznie usankcjonowane, adekwatnie do danej kultury, uwewnętrznione przez członków danego społeczeństwa. Pomagają im dokonywać wyborów, ukierunkowują i wskazują cel oraz środki działania, a także wzmacniają samo działanie (Dyczewski, 1995). Każda kultura oparta jest na wartościach, których wyboru dokonujemy w sposób świadomy i odpowiedzialny. Uznając świat kultury i zasady nim rządzące, będące wynikiem obecności wartości, zawsze – zdaniem Wojciecha Stróżewskiego – wybieramy dobro (Pasterniak-Kobyłecka, 1998, s. 29). Należy jednak zauważyć, że współczesna kultura, będąca kulturą konsumpcji, niesie ze sobą domniemane wartości, których nośnikami są przedstawiciele współczesnej popkultury, promujący hedonizm, przyjemności i satysfakcję.

W procesie wartościowania świata uczestniczą również media, które „nie tyle reprezentując rzeczywistość, lecz ją wytwarzając, szerząc kult ciała, seksualności i ideę globalnego nastolatka” (Łobocki, 2006, s. 60). Rozważając kwestie wartości w obszarze kultury, możemy zauważyć znaczną rozbieżność między tym, czym kultura jest i czym powinna być w świetle teorii a sposobem jej urzeczywistnienia. Dzisiejszy świat obfitujący w chaos i niejednoznaczność nie jest światem pewnym, zwłaszcza aksjologicznie. Współcześnie ludzie odchodzą od wartości obiektywnych, absolutnych na rzecz wartości hedonistycznych i korzystnych z punktu widzenia poszczególnej jednostki „tu i teraz”.

5. WARTOŚCI W DYSKURSIE PEDAGOGICZNYM

Wychowanie znajduje się w centrum zainteresowania pedagogiki, jako teorii i edukacji jako praktyki. Pedagogika zajmuje się procesami wychowawczymi w różnorodnych jego postaciach i formach, obejmuje różne obszary życia człowieka, tj. od natury, kultury, po transcendencję. Wychowanie, jako działalność ukierunkowana na kształtowanie jednostek oraz społeczeństwa, jest możliwe tylko we wspólnocie. Z tego wynika doniosłość wychowania i wartość nauki o wychowaniu. Wychowanie jest świadomym i celowym działaniem pedagogicznym zmierzającym do osiągnięcia względnie stałych skutków, czyli zmian rozwojowych w osobowości wychowanka. Cele wychowawcze, wpływające z przyjętych społecznie wartości, zarysowują się w trakcie interakcji między wychowawcą i wychowankiem. Nie jest możliwe odgórne i precyzyjne określenie procesu wychowawczego, który powstaje w czasie interakcji wychowawczych.

Mieczysław Łobocki przyjmuje, że wartości to „idee, zjawiska, materialne i niematerialne przedmioty, stany, rzeczy, osoby, grupy [...], które są przez jednostkę, warstwę, grupę, klasę społeczną itp. dodatnio lub ujemnie oceniane lub aprobowane czy odrzucane” (2006, s. 96). Mamy więc do czynienia z jednolitością myślenia, ponieważ w jakimś zakresie jednostka jako członek danej społeczności nie poddaje krytyce wartości uznawane przez grupę, wręcz przyjmuje bez namysłu. Nierzadko dążenie do osiągnięcia wartości utożsamiane i odczuwane jest jako przymus” (Łobocki, 2006, s. 96). Jednostka musi bowiem przyjmować i dążyć do wartości, których nie wybrała sama, lecz które odgórnie funkcjonują i zostały zdefiniowane poza jej wpływem. Wartość ma zatem znaczenie bezwzględne, chociaż jednostce jawi się jako wymóg do zrealizowania. Wartości stanowią tu ucieleśnienie ogólnie zaznaczających się tendencji społecznych. Ten tok rozumowania, w pewnym sensie, zapomina o autonomii jednostki oraz jej indywidualności. Normalne bowiem nie jest to, co dana

osoba za takie uważa, sugerując się takim czy innym poglądem, lecz to „co w danej grupie za normalne uważa się” (Szczepański, 1993, s. 90). U podstaw tworzenia się norm społecznych, które jednocześnie są „instrumentem kontroli społecznej” (Błasiak, 1996, s. 37) leżą właśnie wartości przekazywane podczas procesu wychowania i socjalizacji.

Wartości w edukacji możemy rozpatrywać od strony „rzeczy, której przysługują jakieś wartości” i od strony człowieka przeżywającego wartości, doświadczającego je i myślącego według nich (Tischner, 1978, s. 958). Mają one zatem status obiektywny lub subiektywny. Z punktu widzenia subiektywnego „wartości są czymś psychicznym lub świadomościowym, są tworem człowieka: jego umysłu, emocji lub woli” (Błasiak, 1996, s. 50-51). Zaś obiektywnie nie są one „samodzielnymi przedmiotami, ale przysługują jakiemuś realnemu przedmiotowi – «nosicielowi», znajdują zakorzenienie w ludzkiej naturze i dotyczą wprost istoty człowieczeństwa” (Błasiak, 1996, s. 50-51).

Dla jednostki ważne jest społeczeństwo i kultura, w której żyje, a także grupy, do których przynależy, ponieważ one kształtują światopogląd. Uznając absolutny charakter wartości nie możemy jednocześnie uważać, iż czasami wartości mogą przybierać postać relatywną. Generalnie wartości obiektywne są niezmiennie, a wartości subiektywne mogą ulegać zmianom w granicach obiektywnych właściwości i odpowiedzialnej konsekwencji. Tak rozumiana wartość „ma charakter subiektywny, ale równocześnie jest wyznaczana przez swoje obiektywne właściwości” (Błasiak, 1996, s. 50-51). Warto jednak zauważyć, że autorzy są jednomyślni, co do charakteru wartości, tzn. jest on subiektywny. Obiektywne są jedynie właściwości, które mogą wyznaczać daną wartość. Jednakże wartości wybierane przez jednostkę, nawet jeśli w wielu klasyfikacjach będą uważane za istniejące obiektywnie, zawsze będą miały charakter subiektywny, ponieważ zaistnieją na drodze wyboru, nie zaś w sposób autonomiczny i niezależny. Ten pedagogiczny dyskurs w sposób bardzo subtelny szanuje podmiotowość jednostki, jednocześnie zastrzegając, iż to, co jednostka wybiera nie jest jedynym kryterium uznania tego za wartość. Wybór ten musi się jeszcze mieścić w ramach tak zwanej „przyzwoitości”, czyli być powszechnie akceptowany (Denek, 1998), co prawdopodobnie wynika z tego, że wartości wiążą się z wyborami i racjami o charakterze światopoglądowym. „Trudno wypowiadać się o nich, nie mówiąc jednocześnie o założeniach ideowych, które tkwią u ich źródeł” (Denek, 1998).

Kolejną otwartą kwestią w odniesieniu do wartości w edukacji, jest ich klasyfikacja. Za najstarszy z podziałów, a istotny z pedagogicznego punktu widzenia, uznaje się klasyfikację Platona, który wyróżnił trzy podstawowe

wartości: dobro, prawdę i piękno, do których człowiek nieustannie dąży. Janusz Gnitecki dostrzega potrzebę istnienia jeszcze jednej wartości oprócz powyższych – miłosierdzia. Uważa bowiem, że „piękno zachwyca i zachęca do trwania w życiu; dobro ubogaca życie – zwłaszcza duchowe – i podnosi jego walory; prawda czyni człowieka wolnym, czyli odpowiedzialnym za słowo i czyn; miłosierdzie jest dążeniem człowieka do trwałej, bezgranicznej miłości” (Gnitecki, 1999, s. 307-308).

Współczesny pedagog, Janusz Homplewicz, dzieli wartości na transcendentne i naturalne, czyli te istniejące poza nami i te, które w sposób naturalny przynależą człowiekowi i są w zasięgu jego aktywności (Łobocki, 2006, s. 101). W świetle hierarchii wartości, odwołujących się do stałych wartości i wpływających z nich celów wychowania, dostrzegalna jest wyższość duchowej sfery życia człowieka nad jego sferą wegetatywną, zmysłową, sfery religijnej nad intelektualną i estetyczną.

W pedagogice wartości są ujmowane jako wszystko to, co jest cenne, godne pożądanego i wyboru, ważne i doniosłe. Mają one istotne znaczenie na funkcjonowanie człowieka, wyznaczają mu cel i motywują do działania oraz niosą ze sobą informację zwrotną na temat jakości jego funkcjonowania.

6. ZNACZENIE WARTOŚCI W WYCHOWANIU DZIECI

Sens wychowania opartego na przyjętym systemie wartości przyjmuje, że człowiek jest bytem otwartym, rozwijającym się w stałym procesie samorozwoju. Proces realizacji wartości ma istotny wpływ na kształtowanie osobowości, a jednocześnie człowiek bardziej lub mniej świadomie buduje swój system wartości, co świadczy o istnieniu sprzężenia zwrotnego. Tym samym sensowne życie i wychowanie realizuje się jako wybór wartości. Dokonuje się zatem jedyny w swoim rodzaju proces rozwoju osoby jako rozumnego podmiotu działania. Człowiek ze swej natury dąży ku temu co cenne i pożądane.

W literaturze przedmiotu próbuje się określać funkcje wartości wobec wychowania dzieci. Wyróżniamy kilka tych funkcji: teleologiczną, korygująco-weryfikującą, motywacyjno-ukierunkowującą, koncepcyjną, pragmatyczną, gratyfikacyjną, determinującą, socjalizacyjną, zabezpieczającą, determinującą, sytuacyjną, z których wpływają zadania i które mają znaczenie dla wychowania. Wartości są źródłem i podstawą do wyznaczania celów kształcenia i wychowania (Chałas, 2013). Między wartościami a celami istnieje związek, te pierwsze bowiem ukierunkowują proces wychowawczo-dydaktyczny, a poprzez

ich operacjonalizują cele opisują pożądany stan wychowanków. Ten proces prowadzi do urzeczywistnienia wartości poprzez realizację celów, które są wyrazem potrzeby ewaluacji każdego procesu edukacyjnego. Rozpoznanie faktycznego stanu rzeczy, pozwala podjąć działania mające na celu skorygowanie i poprawienie tegoż. Zatem następuje tutaj porównanie zastanej rzeczywistości do przyjętych wartości. Ta analiza informuje nas o jakości wychowania, jego rezultatach, o wychowanku i stanowi punkt wyjścia dla podejmowania oddziaływań wychowawczych (Chałas, 2013).

Wartości ukierunkowują też aktywność podmiotu, nadając sens życiu i działaniu. Aby proces wychowania był efektywny, wychowawca podejmuje wysiłek wspierania, motywowania wychowanków na „rozpoczęcie, trwanie, kierunek i siłę zachowania nastawionego na cel” (Coolman, 1997, s. 412). Aktywność wychowanka ukierunkowana jest na realizację tych składowych, które budują u jednostki odpowiedzialność za siebie, tj. wybór wzoru, celu, który pragnie osiągnąć. Niniejsze uruchamia proces autorefleksji nad swoim postępowaniem i pozwala podjąć decyzję urzeczywistniania obranych celów i wzorów.

Wartości stanowią meritum postulowanego ideału, wzorów osobowych i norm moralno-społecznych. Są one źródłem i celem edukacji, a ich urzeczywistnienie wskazuje na jego rezultaty (Jedynak i Kojkoł, 2009). Nauczyciel w procesie wychowania inicjuje sytuacje poznawcze i aksjologiczne, co pozwala jednostce poznać, zrozumieć, przyjąć i włączyć wartości w strukturę własnego doświadczenia lub je odrzucić. Stanowią one treść sytuacji edukacyjnej, gdyż zawarte są w obiektywnej rzeczywistości, tj. przyrodzie, wytworach kultury, postawach, zachowaniach, działaniach człowieka. W sytuacjach konfliktowych, społecznie i moralnie w procesach wychowawczych wartości pomagają podejmować właściwe, czyli społecznie pożądane, decyzje. Wówczas zapobiegamy powstawaniu konfliktów wewnątrzosobowych i społecznych (Chałas, 2013). Z powyższych względów dostrzegamy, że wartości są źródłem satysfakcji, zadowolenia, spełnienia, co pozwala wychowankowi określić sens życia i prawidłowo funkcjonować w świecie (Obuchowski, 1972).

To właśnie system wartości rodziców i wychowawców jest źródłem preferencji i wyborów celów wychowania. System wartości preferowany przez wychowawcę preferuje społecznie akceptowane cele wychowania. Wychowawca realizuje je spośród oficjalnych celów wychowania, które są związane z jego osobistym systemem wartości, czyli są przez niego zinterioryzowane. Dzięki temu wartości stanowią drogowskaz w relacjach z ludźmi, ułatwiają podejmowanie słusznych decyzji, dają poczucie bezpieczeństwa i spokoju oraz wyznaczają granice prawidłowych zachowań (Kwieciński i Śliwerski, 2001). Przez

introspekcję wartości jednostka zostaje włączona do życia społecznego. Z perspektywy wychowawczej pierwszoplanowym problemem są ustawiczne przemiany i modyfikacje, którym ulega kultura współczesnego społeczeństwa. W obliczu transformacji społecznej, kulturowej i systematycznej płynności oraz zmienności norm moralno-społecznych szczególnego znaczenia nabierają wartości etyczne, społeczne i kulturowe, które powinny być wprowadzane w życie wychowanków. Zatem wartości stanowią ogniwo integracji społecznej, interakcje wychowawca–wychowanek. Wspólne wartości, stanowią płaszczyznę porozumienia, dialogu, zbliżają duchowo i emocjonalnie podmioty wychowania. Impulsem dla wychowawców do poszukiwania nowych metod i środków wychowania są zastane rozbieżności w wartościach (Chałas, 2013).

Proces wychowania bez wartości nie może być prognozowany i realizowany. Wartości są istotnym elementem sytuacji wychowawczych i podstawą procesu wychowania. W konsekwencji w świadomym procesie wychowania musi występować uzmysłowienie wartości i wynikających z nich celów wychowania. Zatem do działalności społecznej człowieka należy dobrać odpowiednie wartości, które są przekazywane w treściach nauczania, w stawianych celach i ideałach (Nowak, 1996).

Wartości określają też relacje, w które wchodzi każdy człowiek. Pierwsza z nich to relacja jednostki ze światem rzeczy, w których zachowania są zdeterminowane pragnieniem posiadania „czegoś”. Druga relacja obejmuje kontakt jednostki ze światem społecznym, który może przybierać dwie postaci. Pierwsza – opisana czasownikiem „być” – oznacza chęć aktywnego podejścia do zastanego świata, a więc dążenie do zmiany go na lepszy – to jest tak zwany twórczy styl życia (Magda-Adamowicz, 2015). Drugi kontakt jednostki ze światem dotyczy „mieć”, co wyraża optymalne przystosowanie się jednostki do panujących warunków, nawet kosztem zatraty własnej indywidualności. Zaś relacja – jako trzecia – jednostki z drugim człowiekiem w podmiotowym budowaniu interakcji obejmuje każdą jednostkę jako wartość autoteliczną, czyli przyjmuje jej partnerstwo, odpowiedzialność za innych, uznania ich wolności i godności. Natomiast wartości rzeczowe są podrzędne wobec niego. Ostatnia relacja obejmuje relacje jednostki do samej siebie. Pozytywna relacja obejmuje potrzebę ciągłego własnego rozwoju, poszukiwanie i odkrywanie prawdy o samym sobie i świecie, dążenie do rozumienia siebie i własnego miejsca w świecie.

ZAKOŃCZENIE

Przyjęcie systemu wartości prowadzi w konsekwencji do „aktywności na rzecz dobra własnego i wspólnego we wszystkich sferach życia społecznego” (Kwieciński i Śliwerski, 2001, s. 118). Przyjęcie pozytywnej społecznie hierarchii wartości pozwala w trudnych chwilach zachować wiarę w lepszą przyszłość narodu i państwa (Kwieciński i Śliwerski, 2001, s. 118). Wartości odzwierciedlają ideały, ku którym zdążamy, wskazują i motywują do podjęcia wysiłku pracy nad sobą, doskonalenia siebie jako osoby. Gdy człowiek podejmuje działanie, zmierzające ku realizacji danej wartości, wówczas realizuje dobro.

Na podstawie uniwersalnych, podstawowych wartości, jakimi są: wolność, odpowiedzialność i miłość, prawda, dobro i piękno, można uszczegółowić kanon wartości i kryteria pozwalające podjąć proces ich realizacji i ewaluacji. Wychowanie do wartości polega na pomocy wychowankowi w osiągnięciu niezależności, wewnątrzsterowności i zdolności do życia według uznanej przez niego hierarchii wartości. Przyjęcie pozytywnych wartości, m.in. uczciwości, prawości, sumienności, ofiarności, i zaangażowania, pomaga funkcjonować w społeczeństwie jako aktywna jednostka zdolna do wysiłku na rzecz dobra wspólnego. Wychowanek nie może funkcjonować poza wartościami. Gdy nie poszukuje prawdy, staje się nieuczciwy, nieodpowiedzialny za słowo i czyn, skonfliktowany z samym sobą i mało użyteczny dla innych ludzi. Gdy nie dąży ku dobru, jest mało wrażliwy moralnie i społecznie. To dobro ubogaca życie duchowe i podnosi walory człowieka. Zaś piękno zachwyca, ubogaca i pozwala trwać w życiu. Zasadnicze znaczenie ma zgodność postępowania z uznawaną przez siebie hierarchią wartości, co koreluje ze zdrowiem psychicznym i pozytywnym funkcjonowaniem człowieka.

Kazimierz Denek już w 1998 r. zauważa, co nadal jest aktualne, że uczeń „żyjący w świecie ustawicznych przewartościowań i zagrożenia ekologicznego, chaosu w dziedzinie kryteriów piękna, nasilających się gwałtownie chorób cywilizacji [...] musi mieć jasną wizję ku czemu ma zmierzać, na jakich wartościach ma oprzeć swoją egzystencję, jak ma żyć jako istota wolna, rozumna i odpowiedzialna” (Denek, 1998, s. 13). W tym kontekście pewne narzucenie czy odgórne określenie powszechnie uznawanych wartości może być swoistą pomocą w odnalezieniu się w tym zawiłym, przesyconym wielością poglądów i stanowisk świecie.

BIBLIOGRAFIA

- BŁASIAK, A. (2009). *Aksjologiczne podstawy procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- BRZOZOWSKI, P. (2002). Uniwersalność struktury wartości: Koncepcja Shaloma H. Schwartza. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 27-52.
- CHAŁAS, K. (2013). Funkcje wartości w wychowaniu. W: Z. Struzik (red.), *Mały słownik aksjologiczny* (s. 104-105). Warszawa: Instytut Papieża Jana Pawła II.
- COLMAN, A. M., (2009). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DENEK, K. (1998). *O nowy kształt edukacji*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- DYCZEWSKI, L. (1995). *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- ELZENBERG, H. (1994). *Kłopot z istnieniem*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- GOODMAN, N. (1997). *Wstęp do socjologii*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- GNITECKI, J. (1994). *Zarys pedagogiki ogólnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.
- JEDYNAK, S., KOJKOŁ, J. (red.) (2009). *Encyklopedia filozofii wychowania*. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- KWIECIŃSKI Z., ŚLIWERSKI, B. (red.) (2001). *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- LIPIEC, J. (2001). *Świat wartości. Wprowadzenie do aksjologii*. Kraków: Wydawnictwo FALL.
- ŁOBOCKI, M. (2006). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- MAGDA-ADAMOWICZ, M. (2015). *Twórczość pedagogiczna nauczycieli w kontekście systemowym. Źródła, koncepcja i identyfikacje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- NOWAK, M. (2008). *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- NOWAK, M. (1996). Znaczenie wartości w procesie wychowania. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji* (s. 241-259). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- OSTROWSKA, U. (2006). Aksjologiczne podstawy wychowania. W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*. T. 1: *Podstawy nauk o wychowaniu* (s. 391-415). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- OBUCHOWSKI, K. (1972). *Psychologia ludzkich dążeń*. Warszawa: PWN.
- PASTERNAK-KOBYŁECKA, E. (1998). *Nauczyciele i uczniowie gimnazjum wobec wyboru wartości. Między pewnością a zwątpieniem*. Gorzów Wielkopolski: WOM.
- SZCZEPAŃSKI, J. (1993). *Polskie losy*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”.
- SZYMAŃSKI, M. J. (2012). Wartości i antywartości – aspekt edukacyjny. *Ruch Pedagogiczny*, 2, 19-27.

INTERDYSCYPLINARNOŚĆ WARTOŚCI
I ICH ZNACZENIE W WYCHOWANIU DZIECI

STRESZCZENIE

Każdy człowiek nieustannie dokonuje wyborów oraz mniej lub bardziej świadomie przekazuje pewne wartości, często nie uświadamiając sobie, które nim kierują. Problematyka wartości jest złożona i wiele dyscyplin ją analizuje z własnego specyficznego punktu widzenia. Z tych względów ukazujemy wartości w dyskursie filozoficznym, psychologicznym, socjologicznym, kulturowym i pedagogicznym. Na tej podstawie precyzujemy, za K. Chałas, funkcje wartości w stosunku do wychowania młodego pokolenia.

Słowa kluczowe: wartości; wychowanie; dzieci.

INTERDISCIPLINARITY OF VALUES
AND THEIR IMPORTANCE IN RAISING CHILDREN

SUMMARY

Every person constantly makes choices and more or less consciously conveys certain values, often without realizing which ones guide him. The issue of values is complex and many disciplines analyze it from their own specific point of view. For these reasons, we show values in philosophical, psychological, sociological, cultural and pedagogical discourse. On this basis, we specify, after K. Chałas, the functions of values in relation to the upbringing of the young generation.

Keywords: values; upbringing; children.